

Branko Tošović (Hg./ur.)

**IVO ANDRIĆ – LITERAT UND
DIPLOMAT IM SCHATTEN ZWEIER
WELTKRIEGE
(1925–1941)**

**IVO ANDRIĆ – KNJIŽEVNIK I
DIPLOMATA U SJENI DVAJU
SVJETSKIH RATOVA
(1925–1941)**

Andrić-Initiative

5

**Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga**

Gedruckt mit Förderung: | Publikacija je finansirana od strane:

Herausgeber / Urednik

O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović	branko.tosovic@uni-graz.at
Institut für Slawistik	http://www-
Karl-Franzens-Universität Graz	gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/
Merangasse 70	
A-8010 Graz	

Korrektur, Lektorat, Satz / Korektura, lektorisanje, prelom
Branko Tošović
Prevodi na njemački / Übersetzungen ins Deutsche
Arno Wonisch

Verlag / Izdavač

Institut für Slawistik der	Beogradska knjiga
Karl-Franzens-Universität Graz	Miloša Pocerca 5
Merangasse 70	11000 Beograd
8010 Graz	klub@beogradskaknjiga.co.rs
Österreich/Austria	Tel. +381 11 3629-490
Tel.: ++43 316/380 25 22	http://www.beogradskaknjiga.co.rs/

Druck / Štampa

Službeni glasnik | Beograd

Tošović, Branko (Hg./ur.). Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941). Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941). Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012. – 606 S./s.

© Branko Tošović, Graz 2012

Alle Rechte vorbehalten. Sva prava zadržana.

ISBN 978-3-9503053-7-1

Марија Ђинђић (Београд)
Данијела Радоњић (Београд)

Улога турцизама у обликовању света Андрићевих приповедака (1925–1941)*

Основни циљ овог рада је да се сагледа место и природа турцизама у Андрићевом литерарном тексту дефинисаног временског раздобља, с обзиром на то да његов књижевни опус осликава контакте Истока и Запада и на лексичком плану. Биће извршена лексичко-семантичка анализа са освртом на функционално-стилску вредност ексцерпираних турцизама.

У целокупном књижевном делу Ива Андрића укрштају се токови Истока и Запада, Оријента и Европе, што се огледа и на лексичком плану, а посебно у употреби турцизама¹. Основни циљ овог рада јесте сагледавање места и природе турцизама у Андрићевом литерарном тексту дефинисаног временског раздобља.

У периоду између два светска рата Андрић објављује три књиге приповедака под истим називом, ПРИПОВЕТКЕ (1924, 1931, 1936), које чине језгро његовог приповедаштва и на којима гради своју књижевну репутацију двадесетих и тридесетих година двадесетог века (Деретић 2002: 1100). Материјал за своје приповедање Андрић је претежно узимао из живота Босне, највећим делом из њене прошлости, турског и аустријског времена. Босна, као поприште сукоба различитих култура и светова, на размеђи Истока и Запада, ислама и хришћанства, представља меланхолични лајтмотив његове есејистике и приповедачке прозе (Таргаља 1979: 40; Деретић 2002: 1114). Бројни елементи оријенталног порекла у материјалној и духовној култури Босне живе и сачувани су у Андрићевим приповеткама. Оријентални елементи не јављају се само на језичком нивоу, већ се огледају и у темама, мотивима, као и у схватању о животу и свету (Шоп 1982: 25). Андрићев књижевни опус обилује турцизмима што доприноси ширини и богатству његовог речника.

---

* Рад је настао у оквиру пројекта 178009 Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

¹ Термин *турцизам* је, и поред извесне термилошке неодређености, прихваћен и најчешће коришћен у научној литератури. Под турцизмима се подразумевају речи које су пореклом турске или које су посредством турског језика дошле у наш језик из неког другог језика, најчешће арапског, персијског, грчког итд.

У раду ће бити анализирани турцизми ексерпирани из следећих приповедака: Мара милосница, Олујаци, Мост на Жепи, Мила и Прелац и Код казана. Када говоримо о језику књижевног дела Ива Андрића, или, још прецизније, о језику његових приповедака овога раздобља, интересују нас првенствено лексичко-семантичке особине пишчевог језика. У нашем раду акценат ће бити стављен на интересантне лексичке појаве у вези са Андрићевим турцизмима, као што су нпр. незабележена, нова или индивидуална значења, фреквентна употреба појединих лексема, али и њихов симболички потенцијал. Анализа ове лексике у наведеним приповеткама показала је, између осталог, да је писац веома брижљиво бирао и употребљавао одређене лексеме, водећи рачуна о језичко-стилском изразу, тематици, карактерима и друштвеној одређености ликова.

Међу најфреквентнијим турцизмима у анализираним приповеткама јесу називи за занимања, звања, титуле (нпр. *аја*, *беј*, *бозација*, *валија*, *везир*, *дућанџија*, *екмешџија*, *занатлија*, *зайџија*, *каџија*, *казанџија*, *мекџубџија*, *миралај*, *муалим*, *мудериз*, *џаша*, *салеџија*, *сеиз*, *сомунџија*, *сулџан*, *ћехаја*, *хазнадар*, *хамал*, *чобанин* и сл.), као и називи турске администрације и социјалних и верских институција (нпр. *белеџија*, *меџлис*, *мешџема*, *низам*, *џеферич*, *харем*), називи за трговинске и угоститељске радње (*ашчиница*, *дућан*, *кавана*, *касајницица*, *конак*, *маџаза*, *механа*, *екмешџиница*), називи за кућу, окућницу и покућство (*авлија*, *басамак*, *башиџа*, *диванана*, *душек*, *ирам*, *јасџук*, *јорџан*, *казан*, *каџак*, *каџиџик*, *куџија*, *мандал*, *миндер(лук)*, *мусанџра*, *нарџиле*, *џоџрум*, *сахан*, *синија*, *џараба*, *џеџисија*, *ћеџенак*, *ћилим*, *филџан*, *чаршаф*, *чаша*). Затим следе називи за храну и пиће (*бешџиљ*, *каџмак*, *маџун*, *раџија*, *сирће*, *чорба*, *шерџеџи*, *шеџер*, *џиџи*) и називи за одећу и обућу (*џимије*, *јечерма*, *каџиџи*, *марама*, *мешџеџе*, *нануле*, *џур*, *ћулах*, *фес*, *чаџиџире*, *чизме*, *чаџиџијане*, *џемаџан*, *џеџи*, *џамија*), називи за појмове из области грађевине и архитектуре (*алџаџи*, *бедџем*, *бунар*, *џирек*, *џоксаџи*, *калџрма*, *креч*, *кула*, *муџвак*, *скела*, *џемеџ*, *ћераџиџа*, *ћуџриџа*, *чарџак*, *чесма*); даље, називи за апстрактне појмове (*ваџаџи*, *верџесија*, *инаџи*, *каџа*, *сеџаџи*, *селаџам*), називи за свештеничке чинове и припаднике верског реда муслиманске конфесије и називи верских институција (*џерџиџи*, *хоџа*, *џамија*), називи за коњску опрему (*буџаџије*, *коџан*, *уџенџије*), погрдни називи за људе (*балија*, *буџала*, *каур*, *фуџара*, *хезела*).

Анализирањем лексике појединачно по приповеткама може се доћи до закључка да је употреба турцизама само донекле повезана са тематиком приповедака. Тако, нпр., насупрот често понављаном мишљењу да се турцизми и локализми претежно и најчешће јављају у говору ликова муслиманске средине (Живковић 294–295) анализирани приповетке дају и другачије резултате: турцизми се јављају и у говору ликова хришћанске сре-

дине (чак и у говору фратра)², као и у говору приповедача: у другом делу приповетке Мара милосница, у којој се радња одвија у хришћанској кући Памуковића, установљено је присуство бројних турцизама, највише оних који се односе на домаћинство и живот у њему. Тако се, нпр., издваја лексема *мушвак*, која се јавља чак 19 пута у другом делу ове приповетке. Ова реч је приликом првог јављања посебно наглашена курзивним истицањем, што нам указује на то да је аутор вероватно сматрао да њено значење није довољно познато просечном читаоцу, те је у самом тексту дефинише:

На другом крају њросћоране авлије био је мушвак, једноставна њриземна зџрада са кухињама, собама за оставу и сћановима за њослују (Мара милосница, 146).

Ово значење не бележи ниједан дескриптивни речник српскога језика (РСАНУ, РМС и РЈ). У РСАНУ наведена су четири значења: **1. а.** *њросћорија, одељење у кући у којем се њриџрема јело, кухиња. б.* *зџрадица или њросћорија, саџрађена њосебно или њризидана уз друју зџраду, у којој се (леџи) њриџрема храна, леџиња кухиња. в.* *њросћорија или зџрада у којој је орџанизована исхрана за неку усћанову одн. за особље неке усћанове, менза. 2.* *кухињске њоџреџишћине (кухињски њрибор и намирнице); храна, јело; оџскрба уоџишће. 3. а.* *остава за намирнице. б.* *њросћорија за смешћај њредмеџа и сћвари (нџр. алаџа). 4.* *покр. а.* *мања дворишна зџрада, обично за одвојен живоџ млађих особа или младенаца, киљер, вајаџи. б.* *мрачан, џшаман, влажан уџао или њросћорија.*

Посебним истицањем ове речи скреће се читаочева пажња и на сам појам њоме означен који ће постати место за које се везују пресудни догађаји у животу јунака, разне лоше, зле ствари, несреће које погађају поједине чланове домаћинства. Женске судбине постају повезане са простором *мушвака* у авлији, као што је судбина слушкиње Јеле, која води кућу Памуковића „и љеџи и зими сва умоџана неким џамијама и њодвезама, џуна узлова, она се врџила њо цео дан њо *мушваку*, сџремала је и наређивала“, „не излазећи никад никуд из *мушвака*, врџећи се вјечно у исћим њословима, увела је рано и оџуџила њоџџуно“ (Мара милосница, 149). Невенку, најмлађу невесту Памуковића, мати даје у тешку и опаку кућу Памуковића јер је тако суђено. Када Памуковићи сазнају да ће родити дете „иџак се сџоразумјеше да се у малој соби иза *мушвака* насћави сћан на ком ће невјесћа одсада да џка, док не уђе у касне мјесеце“ (Мара милосница, 158). И главна јунакиња Мара живи „у *мушваку* и собици њоред њеџа“, проводећи дане у овом узаном и затвореном простору („како је *мушвак* низак, и њрозор на собици мален, а авлија оџрађена високим зидом, у собици се смржавало рано“, Мара милосница, 162), до кога догађаји, вести о спољашњем свету долазе као ехо. У собици у мутваку, као једна у низу несрећа које су је задесиле, на Мару насрће и тетка Анђин муж Шимун.

² Исп. Код казана.

У приповеци МАРА МИЛОСНИЦА очекивано се јављају бројни турцизми чија је функција да сликовитије прикажу начин живота у тадашњој Босни (називи турске администрације, предмети из свакодневног живота и сл.). Појединим турцизмима намењено је посебно место њиховом фреквентном употребом у одређеним одељцима приповетке, у сликама пресудних дешавања везаних за судбину појединих ликова. Наиме, турцизми су важни за психолошка стања јунака, њихов унутрашњи живот, као својеврстан симбол њиховог удеса. Тако је, на пример, занимљива употреба лексеме *куџија*, која иначе припада општем лексичком фонду. Писац је употребљава у значењу *крило* (у питању је индивидуално, досад незабележено значење у постојећим речницима):

Из њококрајне собе би се враџила Мара, сиремна, и сџуџишала му се у крило. То се између њих двоје звало „сјесџи у куџију“ (МАРА МИЛОСНИЦА, 121).

А сумрак би је заџекао „у куџији“, како са крилом њуним разасуџишх слика бојаџљиво заџиџкује (МАРА МИЛОСНИЦА, 123).

Иста лексема јавља се и у опису Вели-пашиног одласка. Поред ретких тренутака среће проведених са Вели-пашом „у куџији“, као једино што Мари остаје након његовог одласка јесте куџија са даровима. Остављеној милосници предата је „куџија са неким даровима“, коју она грчевито стиска уза се, и гушећи се преврће „ону куџију из које се просуше ситнице“. На тај начин **куџија** прераста у симбол њене зле судбине, који се поново јавља на крају приповетке, када у куџији пронађеној међу старудијама иза мутвака сахрањују Марино превремено рођено дете:

Сџари Марјан је међу санџуџима и сџарези иза муџвака изабрао једну њрану куџију на којој се још видио најџиџис неке аустријске фабрике клинаџа; у џу куџију су он и Јела сахранили џијеџе које није живило ни џола сџџа. Како се збој војске није моџло ни џомиџџаџи да се џџај дан иде на џробље, Марјан је узео дрвену куџију џод миџку, огнио у баџџу, закоџао исџод најџеџе шљиве, уз оџраџу (МАРА МИЛОСНИЦА, 168).

И у приповеци МИЛА И ПРЕЛАЦ, приликом првог појављивања турцизма *мусанџра*, писац даје неку врсту дефиниције појма означеног овом покрајинском речју:

*И џџада је, у жеџи да се склони и сакрије оџџеџурао до оних ормара у зџду, које зову **мусанџре** и у које се џреко дана заџџварају џушеџи и џосџеџина, оџџворио иџарана враџа, заџио џлаву у савиџен џушек и џлакао џорко од сџиџа, од џнева, од џубави, од џубоморе, од неџознаџоџ бола џечачкоџа (МИЛА И ПРЕЛАЦ, 139–140).*

У приповеци КОД КАЗАНА, чија се радња дешава у хришћанској католичкој средини, у крешевском манастиру, турцизми се јављају у целој приповеци, али је њихова концентрација највећа у делу приповетке у коме се описују јаничари и печење ракије.³ Интересантно је приметити да се лек-

³ „Поред ракије, Мехмедбеџ се џрује есраром и маковим зрњем које узима у маџуну од урми или џоморанџине коре.“ „Кезмо [...] засџао џрислоњен уз џирек, са

сема *казан* у другом делу приповетке, који говори о последњем подухвату манастирског викара, јавља чак 17 пута. Оваква концентрација једне лексеме у делу приповетке не представља само обично место одвијања радње, већ у уобразиљи главног јунака прераста у симбол онога што треба одбрани и сачувати од неверника:

Пошкрај новембра фра Марко је наставио казан и поче да пече ракију (КОД КАЗАНА, 134).

Појођен [...] паде свом тежином по казану који је бранио (КОД КАЗАНА, 139).

Његов последњи поглед био је усмерен ка недовршеном послу „скрену још забринути поглед на појашену вајру и оборен казан, и издахну“ (КОД КАЗАНА, 140). Последња реченица коју несрећни фратар изговара гласи: „Ама ти душу зијанћерску, зар мој тирод и муку да ујројашћујеш!“ у којој налазимо један турцизам.

Постојање синонимских низова позајмљеница турског порекла указује на значај и заступљеност турцизама у Андрићевом језику: тако на пример синонимне лексеме *дућан* и *маџаза* писац употребљава у истом пасусу, варирајући их првенствено из стилских разлога, како би избегао понављање исте лексеме, али примећујемо да не користи лексему истог значења и домаћег порекла *радња*.

По дућанима, хоће, окружени забринути и пажљивим слушаоцима, читају турске новине, преводе их и шумаче. У маџази Хаџи Иве Ливајића, фра-Грио Мартић чита криомице и преводи, Pester Lloyd, а по дућанима на Вароши обилази, са џефовима џуним италијанских новина, Сшево Петрановић, бивши учитељ на српској школи, а сада у служби италијанској консулата (МАРА МИЛОСНИЦА, 126).

Иначе РСАНУ бележи ово значење *маџазе* као треће по реду, у значењу ‘продавница робе, дућан, радња’. При избору појединих речи у опису локалне, босанске средине писац првенство даје локалној, позајмљеној лексици. У литератури је често истицано да је одлика Андрићевог стилско-уметничког поступка управо „пажљиво одабирање речи за сликање појединих предмета, личности, појава, душевних покрета“ (Живковић 1997: 297),⁴ као и да се богатство његовог језика огледа и у „обиљу појмовно синонимичних речи и израза“ (Живковић 1997: 296). У анализираним приповеткама бројни су лексички синоними, односно синонимски парови чији је један од чланова реч турског порекла⁵: *џенџер* – *џрозор*; *новаџ* – *џара*; *мосџ* – *ћујрија*; *зауларџи* – *заојлавџи*, *џекмез* – *бесџил*; *нејријаџел* – *душманџ*;

ујашеним чибуком џоред себе и филџаном у руци. „Између свака два филџана ракије узимао из округле бакрене куџије [...] сџине залоџаје свој омиљеној бенџелука, у ушећереном вођу“ (КОД КАЗАНА, 135).

⁴ И. Тартаља пише о етапама у настајању Андрићевог књижевног текста и о односу према одабиру речи (Тартаља 1979: 266–278).

⁵ Мисли се на синонимске парове чије се лексеме јављају у истом контексту, у истом пасусу или делу текста.

касаба – варош. Једна лексема синонимног пара домаћа реч – турцизам је маркирана својом употребном вредношћу првенствено по пореклу, а у појединим случајевима и као покрајинска реч, локализам, као на примеру пара *џекмез – бесџиљ*:

Одјекивала је велика сџуџа од букова дрвџа у којој су сџуџане сџиџне јабуке за џекмез, џореле су џо авлијама ваџре на којима је у бакреним казанима баџао вреле кључеве шљивов бесџиљ, дџимиле се џушнице (ОЛУЈАЦИ, 207).

Стилско-уметнички поступак пишчев којим за лексему страног порекла (*џенџер*) везује замишљени живот, а уз домаћу лексему (*џрозор*) реалност, препознаје се и употреба турцизма у позитивном контексту:

„Чешљајући вуџу, она је и даље замишљала, иза оних џенџера и сџубова, њихов живиџ џун сџурносџи, реџа и госџојансџива, и сасвим друкџији неџо њен“ [...] „Али иџак је из њихових дуџих џричања и јаџања све јасније увиђала да се ни иза оних великих џрозора и сџубова не живи добро, да се и сџамо крије оно сџиџо њу џони од куђе до куђе, и мучи даџу и нођу“ (МАРА МИЛОСНИЦА, 148–149).

У две приповетке забележена је иначе ретка појава лексичке метонимије код именице *севај*. У питању је значење настало метонимијском формулом: **радња** (**а.** добро дело, племенит поступак, добротинство. **б.** награда, признање за добро дело) – **резултат радње**:

Тако је осџала сџу у Памуковића кући, држана за невољу и севај (МАРА МИЛОСНИЦА, 165).

Живи од севаја, а сџај севај не мора да је велик, јер он не јеџе џоџово нишџа, а од најрсџика ракије џаџа у бунило (МИЛА И ПРЕЛАЦ, 125).

Ово значење, настало метонимијским преносом, не бележе консултовани речници, јер лексикографска пракса показује да се неретко овако настала значења не препознају као нова, па се самим тим и не дефинишу посебно.

У грађи је забележен и изванредан број глагола насталих префиксацијом или суфиксацијом од турског корена као нпр. *џобулиџи се, окниџи, зауларџи, чивџијаниџи, сџимариџи, оџервазиџи, везироваџи*.⁶

Анализа је показала и потврдила да турцизми имају значајну улогу у обликовању света Андрићевих приповедака. Овај лексички слој представља органски део приповедања и релативно су равномерно заступљени у целом тексту. У Андрићевом методолошком поступку уочљив је пажљив одабир лексике, нарочито турцизама у сликању појединих појава, предмета, личности и њихових душевних стања. Највећи број турцизама очекивано се јавља у описима, чиме се лоцирају догађаји у одређено време и простор, односно јасније приказује слика босанске средине одређеног периода. У овом раду покушали смо да скренемо пажњу и на нешто другачију стилску употребу појединих турцизама, превасходно оних у функцији означа-

⁶ Анализирана грађа показује, као што је и очекивано, да су глаголи мање фреквентни од именица, а интересантно је да су забележена само два прилога (*асли, јок*) и један узвик (*сџуђур*).

вања појма који представља предмет или простор од пресудног значаја за судбину појединца, суштински или у уобразиљи јунака повезаних са њиховим удесом (*кућија, казан, мусангра, мушвак*).

Литература

- Андрић 1954: Андрић, Иво. МИЛА И ПРЕЛАЦ. In: *Одабране приповећке*. Београд. С. 119–140.
- Андрић 1947: Андрић, Иво. МАРА МИЛОСНИЦА. In: *Приповијетке*, Загреб: Матица хрватска. С. 115–170.
- Андрић 1965а: Андрић, Иво. МОСТ НА ЖЕПИ. In: *Иво Андрић I – Приповећке*. Нови Сад – Београд. С. 91–98.
- Андрић 1965б: Андрић, Иво. КОД КАЗАНА. In: *Иво Андрић I – Приповећке*. Нови Сад – Београд. С. 127–140.
- Андрић 1965в: Андрић, Иво. ОЛУЈАЦИ. In: *Иво Андрић I – Приповећке*. Нови Сад – Београд. С. 203–211.
- Барјактаревих 1984: Барјактаревих, Данило. Померање значења код речи. In: *Књижевности и језик*, XXXI/3–4. Београд. С. 40–45.
- Вуковић 1958: Вуковић, Јован. О проучавању језика и стила писаца. In: *Јужнословенски филолоџ*, XXIII /1–4. Београд. С. 63–68.
- Gralis-Korpus: <http://www-gewi.uni-graz.at/cocoon/gralis/search?tid=9AC552E88E3852BBFC59C5FD098FV356> 10.12.2011.
- Deretić 2002: Deretić, Jovan. *Istorija srpske književnosti*. Beograd.
- Живковић 1997: Живковић, Драгиша. *Европски оквири српске књижевности V*. Београд.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1–6. Нови Сад. 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–18. Београд. 1959–2010.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад. 2007.
- Станојчић 1963: Станојчић, Живојин. Реч и контекст. In: *Наш језик*, н. с. XIII/3–5. Београд. С. 233–238.
- Станојчић 1967: Станојчић, Живојин. *Језик и стил Ива Андрића (функције синонимских односа)*. Београд.
- Tartalja 1979: Tartalja, Ivo. *Pripovedačeva estetika. Prilog poznavanju Andrićeve poetike*. Beograd.
- Šop 1982: Šop, Ivan. *Istok u srpskoj književnosti. Šest pisaca – šest viđenja*. Beograd.

Marija Đinđić (Beograd)
Danijela Radonjić (Beograd)

**The Role of Turkisms in the Forming of
Andric's Short Stories World (1925–1941)**

East meets West, Orient meets Europe in the whole literary work of Ivo Andric, that is reflected on the lexical plan, especially in the use of Turkisms. The basic aim of this paper is to recognize the place and the nature of Turkisms in Andric's literary text of the defined period. Lexical-semantic analyses will be done from the points of view of functional-stylistic value of excerpted turkisms.

Marija Đinđić
Danijela Radonjić
Institut za srpski jezik SANU
Đure Jakšića 9
11000 Beograd
Tel. +381 11 218 1383
Marija.Djindjic@isj.sanu.ac.rs
Danijela.Radonjic@isj.sanu.ac.rs